

TELJES VERS-E, VAGY TÖREDÉK!?

Írta: TÖRÖK GÁBOR

1. A költemény keletkezéséről, értékeléséről. — József Attila alább elemzett verse kéziratban, cím nélkül maradt ránk. A kézirat fényképét a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, személy szerint néhai Kónya Lajosnak a szívességéből közölhetem:

Már régesrég rájöttem én,
Kételtű vagyok, mint a béka.
A zúgó egék fenekén
Lapulok most, e költemény.
Normjő belkém buborék!

Smor. fordáim. incedenek
nem les a poracsoma kéreg
Mint a halak a az estenek
tengerben és azekben élek

Tevysem flitő karok
neleg hmiájn, lap viláje.
Egem az imet fölfogott
embérség vilápostaj.

Már régesrég rájöttem én,
kételtű vagyok, mint a béka.
A zúgó egék fenekén
lapulok most, e költemény

5 szorongó lelkem buboréka.
Gonosz gazdáim nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak s az istenek,
tengerben és egekben élek.

10 Tengerem ölelő karok
meleg homályú lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.

Ezeket a sorokat csak a költő halála után közölte a Szép Szó 1938. májusi száma mint töredéket. Az újabb kiadásokban bevett szokás szerint a verskezdő szavakat emelték ki címmé, s zárójellel figyelmeztetik az olvasót, hogy ez nem a szerző, hanem a kiadó eljárása. A költeményt a teljes versek közt olvashatjuk ugyan ma már, de még a második szövegkritikai kiadás is óvatosan foglal állást: „Befejezett versnek látszik (az én kiemelésem. T. G.) [1].

Az örvendtesen terebélyesedő József Attila-irodalomban kevés szó esik a (Már régesrég...) -ról. Lényegesebbet csak Balogh László népszerűsítő összefoglalásában találni róla: „Főleg 1937-ben az olyan költemények válnak általánossá, amelyekben az életrajzi adatok, mozzanatok az emberi létezés egyetemesebb jelképeivé tágulnak, mert nem csupán a régi emlékekkel, egyes esetekkel, helyzetekkel vet számot, hanem egész emberi sorsát, költői vállalkozását, adottságait, lehetőségeit, léte értelmét és értelmetlenségét teszi mérlegre. E dűrban megzendített, azonos csengésű tragikus akkord hallható ki az olyan versek sorozatából, mint a Már régesrég; Bukj föl az árból; Én nem tudom; Könnyű, fehér ruhában; Kiknek adtam a boldogot; Tudod, hogy nincs bocsánat; Egy költőre; „Költőnk és kora”; Le vagyok győzve; Szürkület; Karóvak jöttél; Talán eltűnök hirtelen; Ime, hát meglettem hazámat. Egymásra utaló, egyazon gondolat- és érzéskörben mozgó, a végső számadásra készülő, félelmetes mélységekbe merülő, kegyetlen őszinteségű, versek. S a legmegrendítőbb bennük, hogy fegyelmességükkel, egyszerűségükkel, végső ítéletet kimondó tömörségükkel — Adyhoz hasonlóan — még az összeomlás előtt is tökéleteset tudott alkotni József Attila” [2].

Sok igazság van ebben: azért idéztem részletesen. De nem okvetlenül magától érthető, hogy a (Már régesrég...) a) tragikus volna; b) szeplőtlen tökéletességű alkotás volna. Mindkét minősítésre vissza kell majd térnünk.

2. A vers hangalakja. — A négyes-ötödfelés jambusok különösebb információs többlet nélkül illeszkednek bele a kortárs magyar líra ritmusába. A szabadon kezelt jambusokat az első strófa részben spondeusokkal lassítja, részben a jambus helyére kerülő ellenkező lejtésű trocheusokkal teszi feszültté. A 6—13. sor jobban perdül: a verssorokat négyszer is choriambikusan indítja a költő. Ez mintha összhangban volna az alkotás gondolati ívével: a szorongástól a feloldódásig.

Mit mond a hanggyakorisági ingadozásokból kialakuló hangzaskép? A mássalhangzókat hallgatva: a költemény hangja lágyul, szelidül. Az első strófa valóban ropog, bugyborékol hat *r*-jével és aránylag sok zöngétlenével (zöngések és zöngétlenek aránya 35:20=1,75). Van négy *r*-je a második versszaknak is, és itt sem jobb még a zöngés-zöngétlen arány: 32:18=1,78. Viszont elébb a húsz zöngétlenből tizenhat tartozik a legkeményebb hanghatású zárhangokhoz, itt már csak hét (a r és zár-réshangok többségben vannak). A harmadik versszak egészen lágyan zenél. Csak két *r*-je van, a zöngések-zöngétlenek aránya 31:10=3,1! S e tíz zöngétlenből is csak négy a zárhang, hat pedig spiráns.

A költemény vokális színezete általában végig palatális. A köznyelvben nagyjából azonos a magasok és a mélyek gyakorisága, itt minden versszakban túlsúlyban

vannak a magasok, a palatálisok (I.: 23 palatális: 19 veláris, II.: 21:13; III.: 19:15). A versegész hangzását erősen befolyásoló rímek színe kissé felesel ezzel a megállapítással. A magas-mély, majd a magashangú rímeket az utolsó négy sorban teljesen mélyhangúak követik. Jellegetesen sötétedő rímelésű [3] vers ez.

Az éles-kemény hím- és a tompa nőrímek szabályosan váltakoznak a kereszt-rímelésű strófákban. Azt a körülményt, hogy a nőrímek zárják a versszakokat, a hangzásban lágyításnak, tompításnak, oldásnak tekinthetjük.

A költemény hangzásképeinek különféle sajátosságai nem teljesen azonos irányban színezik, módosítják a lírai üzenetet. E sajátságokat összevetve, ellentmondásokra is bukkantunk. Maguk az ellentmondások az önmagában tárgyaltanul általános feszültséget fokozzák. De ezek a hangzástényezők — még ellentmondásaikkal együtt is — azt sugallják, hogy a vers érzelmisége a csöndes derű, szelíd-komoly megbékélés, feloldódás felé halad, illetve ide jut el. Ez a versben természetesen csak akkor érvényesülhet, ha a fogalmilag vagy képekben kifejtett mondanivaló a maga — esetleg ellentétes irányú — vonalával nem hatástalanítja.

De mielőtt ezt a kérdést kezdenénk boncolni, figyeljünk föl a strófabeosztásra: a két négysoros az ötsoros megelőzi. Zárásként sokkal kevésbé éreznénk szabálytalannak, de az 1935—37 közt írt strofikus tagolású teljes versek közt még olyasféle sem akad. A (Már régesrég...) az egyedüli szabálytalan tagolású költemény! A felületesebb olvasó fölhozhatná talán párjaul a szövegkritikai kiadásban (Mi emberek...) címen megjelent — és ott egészen tartott — alkotást. Ez azonban az én véleményem szerint nyilvánvalóan töredék, sőt azt is igazolhatnám, hogy nem is egy versnek három töredéke. A (Már régesrég...) -nek versszakolási szabálytalansága okvetlenül érv — ha nem is döntő érv — amellet, hogy nem teljes, nem befejezett vers, hanem töredék, sőt esetleg két versnek a töredéke. Ezt a feltevést magának a kéziratnak az írassajátosságai nem támogatják, más érvek azonban igen.

3. A versmagatartás. — Közvetlen felhívás, megnevezett vagy legalább nyelvtanilag, második személyű raggal kifejezett címzett nincs a versben. A mondatok jelentésének a közvetítésével mégis kialakul bennünk a lírai én attitűdje: valami régi, mindedig rejtegetett, visszafojtott rádöbbenés kései kibuggyanása, azaz vallomás. Ha formális-mondattani oldalról nézzük, akkor a régi rádöbbenés tartalmának kifejtése az első sorbeli főmondat állandó határozói mellékmondatára és az ez alá rendelt másodlagos, hasonlító jelentéstartalmú állapothatározói mellékmondatra korlátozódik. Ha viszont a mondatok jelentését is tekintetbe vesszük, akkor ez az alárendelés halványan tovább folytatódik a következő, formailag önálló versmondatokban is, melyek mintegy jelöletlen kifejtő-magyarázó mondatai a „kételtű vagyok”-nak. Az, hogy e magyarázó viszonyt nem jelöli kötőszó, lehetővé teszi, hogy a vallomás kétsíkúvá váljék: közölje azt is, amire „már régesrég” rádöbbsent a lírai én, de azt is, ami ebből a felismerésből azóta fokozatosan kisarjadt. Ez utóbbi vonatkozás kétségtelenül megvan: nem régesrég, hanem *most* „lapulok”, „e költemény” a jelenben buggyan ki, íródik meg.

Ez a második idősík legfölsőbb halványítja, de nem mossa el a kezdőmondatnak a kifejtetlen túli, bennfoglalt, mögöttes jelentéstartalmát. Köznapi érintkezésben is kifejtetlen tartalmakat sejtet a „Már régesrég rájöttem én”-hez hasonló indítómondat; a hallgatót arra sarkallja, hogy a közlemény további részeiből állapítsa meg: miért csak *most* mondja ki, csak *most* vallja meg titkát a beszélő? A gyakorlati érintkezésben a beszédhelyzet, a tágabb beszédösszefüggés alapján általában megkapja a hallgató erre az önkéntelen kérdésre a feleletet. Ebben a versben legalábbis atmoszférát teremt ez az indítás: a hosszasan visszafojtott vallomás érzelmi ereje nagyobb.

De magyarázza-e a verskontextus is, hogy pontosabban mi a régi fölfedezés el-

hallgatásának az oka? Legföljebb elvet némely fölvetődő válaszlehetőséget: nem lehet indok például a lírai én nyugodt, bölcs megfontoltsága (ellene: 4—5. sor), nem lehet az sem, hogy mindeddig nem volt kinek elmondani (vö. 10—11. sor). Attól félt volna a lírai hős, hogy ez a kételtűség kiemeli, tehát el is különíti a többi embertől. Az istenek vagy a végzet irigységétől való ősi félelem tapasztotta be eddig a szabad ember száját? A hübrisztől óvakodott volna tehát így bölcsen? Vagy ott volna a megoldás, hogy rádöbbsen: otthon van égben és tengerben, de nincs jelen a földön, s most kell belátnia, hogy érzelmek és értelem kettős világa nem elég ahhoz, hogy a hétköznapokét is magába foglalja? Vajon választanunk kell-e az efféle feleletek közt, vagy valahogyan a vers jelentésszerkezetébe illeszteniük valamennyit.

A vélhető indítékokban közös mozzanatot fedezhetünk föl. Ez a szorongás. A negyedik-ötödik sor ki is mondja: *lapulok*, a *lelkem szorong*. Kimondja azzal is, hogy magát a verset miféle jelzésnek, peirce-i indexnek kell felfognunk. Ebben a versmondatban tehát, hogy „e költemény szorongó lelkem buboréka”, tulajdonképpen dekodolási utasítást kap a befogadó, uralkodóvá válik benne az ún. metanyelvi funkció. (JAKOBSON: „Valahányszor az adó és/vagy címzett szükségét érzi, hogy megállapítsa, vajon azonos kódot használnak-e, a beszéd a kódra irányul: ez a METANYELVI — azaz magyarázó — funkció”). [4] Persze, a fogalmi és a képszerű, lírai metanyelv más és más: az utóbbi nem okvetlenül egyértelmű. Mi az azonosítás alapja az „e költemény szorongó lelkem buboréka” teljes metaforában? Milyen olvasási-értelmezési utasítást kapunk tehát a lírai hőstől? Hangsúlyozhatja ez a metafora az üzenet tűnékenységét, önkéntelen, akaratlan voltát is, de felfoghatjuk a lírai alkotást mélyből fölszínre kerülő vészjelzésnek is. Ismét egy bizonytalansági hely a versben: de csak bizonytalanság ez, nem pedig teljes meghatározatlanság [5].

4. A vezérképek

4.1. Ég és tenger. — Ott van mindhárom strófában. A második versszakban mint egyszerű — nem teljes, nyelvileg csak egyik pólusával megjelenő — metafora azonosító elemei (9.), a harmadikban már teljes metaforák egyik pólusát alkotva, olyan pólusát, amely nemcsak azonosítónak, hanem bizonyos vonatkozásban azonosítottak is látszik. Az ég és tenger e képében előbb bennfoglaltan, később talán túllontúl is kifejtve, ott van a több más nagy József Attila-versben felvillantott kettősség:

„Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!”

(Ars poetica — Vö. még: A város peremén)

4.2. A kételtűség. — A hasonló előbb a *béka vízi-földi kételtűsége*, de a vers később mintegy helyesbíti, pontosítja a hasonlót. Az egyetlen lény kételtűsége kétféle lények külön-külön életévé hasad: tengeri halakévé és istenek égi létévé (ez utóbbiaké azonban talán egyúttal poszeidóni, tengermélyi is lehet). A képhelyesbítés során eltűnt a lételemek közül a föld...

Mi a kételtűség? Első fokon nyilván valamilyen belső kettősség, kisebb-nagyobb meghasonlottság. A bennfoglalt tartalmat tovább kifejtve — már céloztam rá —, a következő logikai sor adódik: én kételtű vagyok, ti többiek egytűűek: tehát más, egészen más vagyok, mint ti. Én halak és istenek módjára tengerben és egekben: a szeretet és/vagy szerelem tengerében, az értelem ragyogó égében élek — ti sem itt,

sem ott, tehát sem ebben a meleg érzélemvilágban, sem amabban a tiszta észragyogásban. Én azért élek így, mert se gazdám, se szolgám: ti máshogy és máshol éltek: tehát velem ellentétben bizonyára vagy urak vagytok, „gonosz gazdák”, vagy szolgák, „férgék”.

Nem illik az emberiség megrágalmazása a szocialista költőről alkotott vázlatos képbe. A vers életrajzi háttere szinte tolawodóan kínálja az elemzőnek, hogy az alkotásban központi helyen kifejezett élmény: a tudathasadás veszélyének az átélése. Az egy évvel korábban, 1936-ban írt Ki-be ugrál... ennél még sokkal nyíltabban is vall erről a döbbenetről, arról, hogy mit jelent a lírai ének olyan jövőbe nézni, amelyben majd „egész valómmal kancsítok —”. Ez megadná a felszíni magyarázatát annak is, hogy mi az a szorongás a (Már régesrég...)-ben. A költő talán belső rémeivel viaskodik, énje „utolsó morzsáit” rágja, „amíg elkészül ez a költemény” (Ki-be ugrál...). Szomorú, de könnyű feladat összegyűjteni a környező versekből azokat a részleteket, amelyek a skizoid elszigetelődés, különállás, sőt közöny tüneteként magyarázhatók:

„Nappal mint földet vad homok,
közöny lep; izzó és konok
a szolga emberekkel szemben
elepedt kedvem, elapadt nedvem,
5 elszáradt ág tüze lobog,
a gyűlölet, sívó szivemben.”
(293. töredék)

„Nincs közöm senkihez, szavam szálló penész,
vagyok mint a hideg világos és nehéz.”
(292. töredék)

„[a társadalomban]... időm oly egykedvűen töltöm,
mint fáradt utas pihen félúton.”
(Majd emlékezni jó lesz)

„Sok ember él, ki érzéketlen, mint én...”
(Gyermekké tettél)

„Elejtem képzelt fegyverem,
mit kovácsoltam harminc évig.

És hallgatom a híreket,
miket mélyemből enszavam hoz.
Amíg a világ ily veszett,
én irgalmas leszek magamhoz.”
(Irgalom)

Hosszan folytathatnám — sajnos. De igen nagy hibát követnék el, ha e részletekben csakis pszichiátriai jelenségek lírai feldolgozását látnám. A műalkotás társadalmi jelenség, így a lírai én egzisztenciális jelenségeinek nembeli, általános emberi vetületét elmekörtani alapon nem lehet magyarázni. A műben a költő adott lelki, elmebeli állapota csak föltétel, alkalom, forma arra, hogy általánosabban az imperializmus korának elidegenedési jelenségekörét, konkrétan, 1936—37-ben a fasizálódó világ elsötétülését, a munkásmozgalom vereségét és szektássá torzulását mint a szubjektum általánosítható életérzését, meghasonlását, világélményét közvetítse. (Megtör-

ténhet persze, hogy a belső élmény kivetítése mellől hiányzik az „ott kint a magyarázat” utalása, a jelenség esetleg lényeggé hamisítódik.)

Benne van a fent vázolt történelmi-társadalmi közlemény lírai vetülete a (Már régesrég...) -ben is. Az már egészen más kérdés, hogy itt, ebben a versben ez lappangó, burkolt, közvetett híradás. Ettől a vers éppoly értékes lehetne, mint a közvetlenül szóló lírai alkotások.

4.3. A kétéltűség képének és élményének hatástalanulása. — Nyilvánvaló, hogy minél ellentétesebbek a kétéltűség lételemei, annál erősebb, annál mélyebb a megosztottság, meghasonlás élménye. Ég és tenger: látszólag sarkított ellentétek. A költő azonban megszünteti ezt az élet ellentétet. A harmadik sor ege a minőségjelzőjének és birtokszavának metaforája által maga is *zúgó* tengerré válik: csak ilyen tenger-ég *fenekén* lapulhat meg a szorongó élőlény, csak a tenger-ég mélyvizéből szállhat föl a felszínre a *versbuborék*. Ha viszont a kettősség ennyire egység, ennyire azonosság: eredhet-e ebből rettegés, meglapuló szorongás? Egyáltalában nehéz belátni, mi indokolhatná, hogy a megtalált szeretet, szerelem „meleg homályú lágy világát” és az emberiség fénylő értékeit, lehetőségeit fölismerő értelmet állítja szembe egymással a költő, amikor meghasonlottságának a tartalmáról ad számot.

5. Látszatfeloldás — BALOGH LÁSZLÓ a (Már régesrég...) mellett a Könnyű, fehér ruhában címűt is a hibátlan-nagy kései tragikus versek közé sorolja. Erről Tamás Attilának más a véleménye. Szerinte a közelgő társadalmi katasztrófát, a korszerű végítéletet érző és éreztető költemények közt ez csupán „álfeloldást” hoz [6]. Meg kell vizsgálnunk, nem tartozik-e a (Már régesrég...) is azok közé a költemények közé, amelyek ilyen „álmegoldással” zárulnak. Ennek a kérdésnek elméletét is, gyakorlati, költői oldalát is épp József Attila fejtegeti. Elemez egy lehetséges verssort: „A történelem leve-se — emelgeti a fedőt!” Megállapítja róla, hogy társadalmi tartalma még csak látszólagos. Valóságossá, egyúttal haladó állásfoglalássá a *már* időhatározószó betoldásával válik. És ha a *már* helyett *még*-et ékelnénk be? A költő szerint így ellenforradalmivá tettük:

„A történelem leve-se
még emelgeti a fedőt

Miért gyöngécske így és miért nem érezzük művészinak? Mert (...) most a *társadalmi tartalom hazugsága* [a költő kiemelése] fosztja meg a művésztől. Sőt ha jobban belenézünk, azt látjuk, hogy egyáltalán nem rendelkezik valóságos társadalmi jelentéssel, mert hiszen éppen a valóságos társadalmi vonatkozást akarja eltakarni” [7].

Ami egy ilyen versmolekulára nézve helytálló, igaz, még nem okvetlenül alkalmazható közvetlenül egy sokszorta bonyolultabb költemény megítélésekor. Épp mégis József Attila teszi kötelességünké, hogy fölvevük: vajon 1937-ben nem takarja-e el a „valóságos társadalmi vonatkozást” az a kijelentés, hogy „gonosz gazdám nincsenek” Az, hogy lehetséges itt és most gazdák és szolgák nélkül, az ésszel felfogott emberiség világosságában élnem egy egyre sötétülő korszak kezdetén? Lehet valaminek igaz csengése a jövőbe vetett bizakodás, hit tartalmaként, jövődőként (1933: A város peremén, 1935: Majd emlékezni jó lesz, 1937: (Ős patkány terjeszt kört...), *Ars poetica*), ami a jelenre vonatkoztatva legalábbis önáltatás, sőt hamisítás.

Az önáltatás is egyike a lírai témáknak, igaz. Azonban a 6—13. sor öncsaló idellje nemcsak társadalmilag indokolatlan, hanem szövegelőzménye szerint is: semmiféle közvetítés nincs közte és az előbb ábrázolt szorongó lapulás állapota

közt. Így az adott korban nagyon is indokolt rettegés hitelét az idill, az utópikus idillét a tengernyomámos lapulás veszi el. Azzal sem menthetjük a verset, ha megpróbáljuk az 1—5. és a 6—13. sort holmi jelöletlen feleselésnek, párbeszédnek vagy belső vitának felfogni, valahogy úgy, hogy előbb a jelen költője szól, aztán — akár a vele szembenálló, akár a belőle fölnövekvő— jövendő lírikusa. Hiába hivatkoznék az épp általam elemzett — és részben fölfedezett — ilyen szerkesztésű költeményekre (Biztató, Hosszú az Úristen, Ringató, Szélkiáltó madár stb.) [8]. Ez a vers nincs úgy megoldva, mint amazok! Például: a kettéhasadtság éppen a versjövendőben az erősebb, a vers jelenében a gyengébb — a már említett okoknál fogva. Még azt is nehéz volna tagadnunk, hogy a költemény második részét allegorikusan formálja a művész: ez az eljárás pedig rendkívül problematikus, már magában sem kecsegtet teljes művészi sikerrel, sőt külsőlegesen dekoráló dezantropomorfizáló tendenciát rejt magában (LUKÁCS GYÖRGY találó megállapításai az allegorizmusról) [9]. LUKÁCS még tovább megy. Kimondja, hogy a belső tartalom és a külső formálás kapcsolatának meglazulása, a kettő önállósulása, amely az allegorizálásra jellemző, sérti az esztétikum lényeges normáit [10].

Ha a (Már régesrég...) teljes, egész vers, akkor képileg, szerkezetileg megoldatlan, művészi-társadalmi tartalma felemás, kérdéses!

6. Töredék! — A strófabeosztás rendellenessége és a költemény két része közti megoldatlan ellentmondások sora egyaránt ahhoz a következtetéshez vezet, hogy ez a tizenhárom sor töredék. Ez a megállapítás azonban korántsem zárja le az elemzést, ellenkezőleg, új kérdéseket vet föl.

A kézirat szerint mintha folyamatosan írt vers volna a három szakasz: az első és a második versszak közt nincs nagyobb térköz, mint a sokkal szervezesebben összetartozó második és harmadik közt. Ebből úgy látszik, hogy ha a vers talán töredék is, csupán a vége, a befejezése, a fölvetett lírai probléma kiteljesítése, megoldása hiányzik. De mielőtt ezt a lehetőséget latolgatnánk, vizsgáljuk meg, nem lehet-e ez a tizenhárom sor két változat, két töredékes variáció ugyanarra a témára. József Attila töredékei közt van rá példánk, hogy a költő törlés nélkül, folyamatosan írva próbálkozik ugyanannak a strófának az átdolgozásával. A vers közben nem mozdul tovább, nem bontakozik ki, vagyis a költő nem bíz stilisztikai, művészi feladatot a — részleges — ismétlődésre, hanem műhelymunkája közben nem tartja szükségesnek áthúzással érvényteleníteni az első strófaváltozatot. Idézem a második kritikai kiadásnak 215. szám alatt eredeti kéziratról közölt töredékének bizonyító erejű részletét:

„Sárga füvek a homokon, a dél
10 szikrázik, hangya
elült, lefolyt a tors között a szél,
a tócsa bőre ráng idegesen.

Egy pók fut át a homokon, a dél
szikrázva ül a sárga füveken —
elült, lefolyt a tors között a szél,
a tócsa bőre ráng idegesen.’

Ha a (Már régesrég...) az emberi „kételtűség” alaptémájára írt, de egyébként alig összefüggő két variáció volna, akkor ezt a szöveget két alkotásként, külön-külön kell elemeznünk.

6.1. Ötsornyi teljesség. — Az első öt sor művészileg lezártabb, teljesebb, mint a tizenhárom. Függetlenedve megszűnnek a művészileg káros ellentmondásai, mondani-

valója kitisztul. A kis költemény tömény művészetpszichológiai (és -szociológiai) vallomássá alakul, lírává emeli mindazt, amit József Attila egy évvel korábban, 1936-ban így mondott el Németh Andornak: „...azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem” [11].

A lírai hős szorongó lelke versbuborékká válik, verset ír, mert szorong. De fordítva is igaz: képesítve ok és okozat könnyebben átcsap egymásba! Az én szorong, tengernyomást visel el, léghiánya van, mert ránehezedik a kifejezési kényszer, fuldoklik a kimondani valótól. A költő prózája magyaráz: „az ihlet a világ hiányának a ténye az egzisztenciában”, „a kiválasztott egyetlen valóságelemet teljes valóságnyra növeszti azáltal, hogy véle minden más valóságelemet megsemmisít, elföd az egzisztencia elől — elnyeli a valóságot” [12].

Nincs fogalmi szinten kifejtve a szorongás oka, a hiány mibenléte? Képileg megvan: az összeolvadó tenger-ég mellől nyomasztóan hiányzik a föld. A föld: az emberek — közösség, osztály, vele az emberi távlatok szférája. Hiába kételtű a hős, a végzet — az imperializmus korának művészségtete — a zúgó egkek mélyének iszapjába lapítja, a földnek csak üzenni tud, jelezni tud a verseivel. A harcoló művésznek nem volna ilyen élménye: a legyőzötté ez a világézés, és bár megvan a történelmi-társadalmi indokoltsága, kár volna tagadni, hogy szálak fűzik az egzisztencialista Angst-hoz is, művészetén kívüli indítékai közt pedig pszichiátriai okok is lehetnek [13].

Ha nem talál vagy nem találhat rá a forradalmi erőkre, a művész okvetlenül elszigetelődik a kapitalista társadalomban. Ez az élmény már a romantikus lírában is tükröződik. Nem csupán Schiller költője kapta osztályrészeül Zeusztól az eget a föld egy darabkája helyett. Gyorsan közhellyé vált, hogy a költő fellegjáró, hogy életidegen álmok birodalmának az ura, „nem közénk való”. Némely költő aztán még kívánatosnak és magasabbrendűnek is festi ezt az életformát. József Attila újjáformálja a sablont. Az ő költői képében benne van az is, hogy a lírai hős lételeme nem vonzóbb a köznapinál. A vers tenger-égje nem a kételtű én hiányzó földje fölött, hanem alatta, mélyen alatta hullámszik. Az én szorong a földtől távol — de nem úszik föl a partjára a mélyből, mert érzi, hogy ott is csak szorongás vár rá. Legföljebb másféle.

6.2. Mivel vigasztalódhat a költő az ég-tenger mélyén? — Ezt mondja el egy elképzelt értelmezés szerint a második témavariáció, a 6—13. sor két szakasza. Bár ennek nyelvi jelzése nincs, a jelen helyett a jövőbe képzelet magát. Így lesz, így lehet a szorongató kételtűségből, boldog kételtűség. Ez a jövővel vigasztalódó álom a jelenből sarjad ki. Valami olyasmit vetít tovább a jövőbe, ami ott már nem szükségszerű. Hiszen elkülönül-e majd a művészlét a köznapitól az osztálytársadalom megszűntével is? Megmarad-e poláris ellentétben érzélem és értelem, és ellentétes létezés-szférák maradnak-e egyrészt az „ölelő karok meleg homályú lágy világa”, másrészt az emberiség törekvéseit ésszel fényesen felfogó gondolkodás? Nyilván nem. Eszembe jut az a kritikus, aki vitába szállt Váci Mihály „Miránk hasonlits, kommunizmus!”-ának egy értelmezési lehetőségével, és azt kívánta a távoli jövődőtől — a saját gondolatmenetében korántsem indokolatlanul —, hogy lehetőleg ne nagyon hasonlítson ránk, a történelem által eltorzítottakra a közeledő kommunizmus. Szép óhaj: de a jövődő még sokáig fog ránk hasonlítani, és ha a jelenben belső meg hasonlítás kínoz, belekerül ez közvetve a jövőről szőtt álmunkba is. Benne van ez a belső megoszlottság, hasadás József Attila második, illúziókban ringatózó témavariációjában is; sőt a kételtűség, a hasadás képi szinten még erősödik is azzal, hogy az egy képbe mosott ég és tenger sarkított ellentété alakul.

Igazán magas lírának így különválasztva sem tarthatjuk ezt a második variációt. De legalább elfogadhatjuk, és mi is elringatózhatunk rajta, mint a „Majd emlékezni jó lesz” megbékítő zárásán:

„Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.”

6.3. Ha viszont egyetlen, elkezdett, de befejezetlen vers... — Akkor igen nagy teret nyit az olvasó aktivitásának: hogyan lehetne valamilyen módon kidolgozni a versszakok bogait, összeférhetővé békíteni a képileg és a lírai logika szerint ilyen fokon még összebékíthetlent. Ha a meglévő sorokból következtethetnénk ki a hiányzó zárást, akkor ez nem volna csupán szubjektív konstrukció, hanem így is volna valamelyest csekélyebb objektivitása.

Magából a meglévő tizenhárom sorból én nem tudok kiolvasni utalást a lehetséges, de megíratlan feloldásra. Meg kell vizsgálnunk, nem sugallja-e a környező versek képi-érzelmi menete, hogy milyen irányban teljesezhet ki a költemény.

A környező versek közt akad több olyan is, amelyben a lírai hős jelenje a zárás szakaszán a jövővel kerül kontrasztba. Ilyen a már említett „Majd emlékezni jó lesz” (1935) is, ilyen 1937-ből az (Ős patkány terjeszt kórt...), a Március és a Születésnapomra. Ezek szerint a (Már régesrég...) hiányzó zárásában is lehetne szó róla, hogy a 6—13. sort jövendőként kell értelmeznünk, Így a vers meglehetősen hasonlítana ahhoz a föltevéshez, hogy a szöveg tulajdonképpen két variáció azonos alaptémára.

Közismert szerkesztési módja, eljárása a költőnek, hogy a verszárásban mintegy leleplezi magát: az eddigieket illúzióktól félrevezetve mondta, *de* — most már mindent a maga valójában lát (1935: Én nem tudtam, Ősz, Kései sirató; 1936: Harag, Kész a leltár, Kirakják a fát). Elemzett versünk váza tehát ilyesféle is lehetne: Már régesrég rájöttem én kétlétűségemre, és eddig szépítgettem ugyan, de... most már azt is tudom, hogy... Ez a hipotézis azonban csakis a környező, sőt kissé korábbi versekre épül! A (Már régesrég...) nek egyetlen mozzanata sem támogatja, tehát föltevésünk ingatag. Alighanem érdemesebb megmaradnunk amellett, hogy a szöveg két variáció laza kapcsolata.

7. Töredékvers elemzése. — A lírai műnek, akár a teljesnek, akár a töredékesnek a zártsága, a tágabb szövegösszefüggéstől és a közlési-alkotási helyzettől való függetlensége viszonylagosságában is minőségileg magasabb fokon áll, mint a gyakorlati és elméleti célú beszédképződményeké. Ezen a magasabb fokon aztán jelentős különbségek vannak az önállóság, a zártság mértékének a tekintetében mind a teljes költemények körén belül, mind a teljesek és a töredékek közt.

A teljes mű is kiegészül az életmű tágabb kontextusából, sőt még a kortárs szépirodalom szövegösszefüggéséből, illetve a kor és benne az alkotó életének költői beszédhelyzetéből nyert közleményekkel. Sokkal inkább áll ez a töredékekre, vázlatokra, verscsírákra. Elemeznünk, magyaráznunk kell az ilyen alkotásokat is, de nem használhatjuk ugyanazt a módszert, mint a teljes költemények elemzésekor. Dolgozatommal hozzá szeretnék járulni a töredékek elemzésének módszertanához, illetve a teljes művek és a töredékek közti határvonáshoz.

JEGYZETEK

[1] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. II. Versek. Bp., 1955. 445. — A költő verseit ebből — a második — szövegkritikai kiadásból idézem.

[2] BALOGH LÁSZLÓ, József Attila. Bp., 1969. 199.

- [3] Vö. TÖRÖK GÁBOR, „A líra: logika”. Bp., 1968. 20—25.
 [4] ROMAN JAKOBSON, Hang — jel — vers. Bp., 1969. 221.
 [5] L. HENRIK MARKIEWICZ, Az irodalomtudomány fő kérdései. Bp., 1968. 59; más kiindulásból LUKÁCS GYÖRGY, Az esztétikum sajátossága. Röví. kiadás. Bp., 1969. 416—32.
 [6] A magyar irodalom története. Szerk.: SZABOLCSI MIKLÓS. VI. Bp., 1966. 374.
 [7] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Bp., 1958. 84—5.
 [8] „A líra: logika”. Bp., 1968. 164—6, 238—48.
 [9] L. i. m. 690—700.
 [10] Uo. 422.
 [11] NÉMETH ANDOR, József Attila. Bp., 1944. 75—6.
 [12] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. III. Bp., 1958. 244—5.
 [13] Az egzisztencializmus Angst-kategóriája: SÖREN KIERKEGAARD, Írásaiból. Bp., 1969. 321—64; SÖREN KIERKEGAARD: Az egzisztencializmus. (Szerk. KÖPECZI BÉLA.) Bp., 1965. 76—82. — Pszichiátriai oldalról: Psychiatria. (Szerk. NYÍRÓ GYULA.) Bp., 1967. 140—1, 333—4; PERTORINI REZSŐ, Psychoterápia. Bp., 1969. 68—70.

ПОЛНОЕ СТИХОТВОРЕНИЕ ИЛИ ОТРЫВОК?

Г. Төрөк

Стихотворение Атилы Йожефа, напечатанное под заглавием „Давным-давно” („Már réges-rég”) считается полным стихотворением. Автор пытается так анализировать стихотворение, но он наталкивается на художественно нерешённые и нерешимые образные противоречия и противоречия хода мысли. Эти ломки, вместе с неправильной структурой строф, указывают на то, что это стихотворение неполное, не целое.

Отрывочный, схематический текст может охарактеризоваться по-разному. В данном случае вероятнее то, что это два таких слабо связанных варианта одной и той основной темы, которые сложное переживание поэтического „двуединства” охватывают с одной стороны с точки зрения действительности настоящего, с другой стороны из аспекта воображаемого будущего. Представляется менее вероятным, что нехватает только окончания стихотворения, а остальное — связный текст.

Отрывки наших классиков можно и нужно анализировать из аспекта произведение-центричности, но для этого предлагается применять другие методы, чем к полным произведениям. Мы должны больше принимать во внимание более широкий контекст произведения, эпоху, а в ней и поэтическую разговорную ситуацию творческой биографии, как бы дополняя ими то что неполно.

В работе автор показывает разделение полных произведений и отрывков, схем, и методы анализа отрывков.

IST ES EIN VOLLSTÄNDIGES GEDICHT ODER EIN BRUCHSTÜCK?

von G. Török

Das unter dem Titel (Schon lange...) veröffentlichte Gedicht von Attila József wird für ein vollständiges Werk gehalten. Der Autor versucht das Gedicht so zu analysieren, aber er stößt auf ungelöste und unlösbare Widersprüche der Bilder und des Gedankenganges. Diese Brüche mit dem unregelmässigen Strophen-system zusammen zeigen darauf hin, dass das Gedicht kein ganzes, kein vollständiges ist.

Der fragmentarische, skizzenhafte Text kann verschiedentlich qualifiziert werden. In unserem Fall ist es höchstwahrscheinlich, dass das Gedicht zwei lose verknüpfte Varianten des gleichen Grund-themas ist, die einerseits von der Seite der Wirklichkeit der Gegenwart, andererseits aber von der der erträumten Zukunft das komplizierte Erlebnis der dichterischen „Doppellebigkeit” erfassen. Es ist weniger wahrscheinlich, dass nur der Abschluss des Gedichts fehle, sonst aber ein kontinuierlich zusammenhängender Text sei.

Die Bruchstücke unserer Klassiker können und müssen auf Grund der Konzentration aufs Werk analysiert werden, aber dazu empfiehlt sich andere Methoden anzuwenden als zur Analyse vollständiger Werke. Wir müssen den breiteren Kontext des Lebenswerkes, die dichterische Sprech-situation der Epoche und darin die des Autorenlebenslaufes viel mehr berücksichtigen, quasi ergänzend das, was unvollständig ist.

In der Abhandlung zeigt der Autor, wie die Werke und die Bruchstücke, Entwürfe voneinander zu trennen, bzw. durch welche Methoden die Bruchstücke zu analysieren sind.